DZIEKANAT
Wydziału Historycznego UJ
wpłynęło 13.09.2023 r.

Piotrków Trybunalski, dnia 31 sierpnia 2023 r.

dr hab. Jacek Bonarek, prof. AP
Instytut Historii
Akademia Piotrkowska
jacek.bonarek@apt.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Krzysztofa Dobosza: *Książęta z rodu Osmanów jako podmiot i narzędzie polityki w okresie wczesnoosmańskim (do poł. XV w.)*

Recenzowana praca składa się z *Wstępu*, sześciu rozdziałów, z których każdy został podzielony na mniejsze części (podrozdziały), *Wniosków*, *Bibliografii*. Wszystko to zostało uzupełnione o *Zasady pisowni tureckiej* (s. 8) oraz o *Słownik terminów tureckich* (s. 324-325). Układ pracy należy uznać za właściwy i umożliwiający realizację założonego przez Autora celu, tj. przedstawienia roli książąt osmańskich w zarządzaniu tureckim państwem, kształtowaniu tradycji dziedziczenia władzy, a także wywoływanych przez nich perturbacji (bunty, próby uzurpacji, wojny domowe, szukanie oparcia wśród państw ościennych, w tym w Bizancjum).

We *Wstępie,* poza przedstawieniem ogólnej koncepcji (np. ram chronologicznych pracy – s. 11-12), zarysowaniem pewnych problemów, które zostały w pełni rozwinięte w dalszych rozdziałach rozprawy, przybliżeniem stosowanej terminologii (np. wytłumaczeniem, dlaczego w tytule pracy oraz w treści zostanie użyty termin „książę" w miejsce stosowanego przez Osmanów terminu „şehzāde"), Autor podjął się przedstawienia bazy źródłowej wykorzystanej w rozprawie, rozpoczynając od źródeł bizantyńskich, następnie przechodząc do źródeł łacińskich, serbskich oraz arabskich. W tej części pracy natomiast w ogóle nie wymieniono źródeł osmańskich, których – zgodnie z zapowiedzią Autora rozprawy – dokładne i szczegółowe przedstawienie zawiera rozdział I pracy doktorskiej (s. 26-53). Dogłębna analiza bazy źródłowej kręgów osmańskich jest jak najbardziej zrozumiała, co znajduje potwierdzenie w dalszych częściach pracy. Można byłoby się natomiast zastanowić, czy krótkie przedstawienie innych źródeł (bizantyńskich, łacińskich, serbskich, etc.) również nie powinno znaleźć się właśnie w rozdziale I. W ten sposób ten problem badawczy stanowiłby spójną całość.

Zakończeniem *Wstępu* jest dokonana przez Autora zwięzła prezentacja najważniejszych opracowań naukowych dotyczących problematyki sformułowanej w tytule recenzowanej rozprawy (s. 20-25). Do kwestii wykorzystanej przez Autora dysertacji literatury powrócę jeszcze w dalszych partiach recenzji. W tym miejscu należy podkreślić, że wspomniany fragment *Wstępu* został sporządzony w sposób klasyczny, zgodny z warsztatem historyka.

Rozdział I zatytułowany *Osmańskie źródła do dziejów książąt – próba klasyfikacji* (s. 26-53) jest – jak już zostało wspomniane – próbą przedstawienia i charakterystyki stricte osmańskiej historiografii. Jawi się więc jako jeden z najważniejszych oraz najciekawszych fragmentów recenzowanej dysertacji. Jej Autor najpierw starał się dokonać ogólnej charakterystyki źródeł osmańskich (s. 27-31), by następnie w porządku chronologicznym omówić dostępne źródła. Wyodrębnione przez Autora okresy to: lata do roku 1421 (s. 31-34), panowanie Murada II (s. 35-37) – traktowane słusznie jako całość bez interludium lat 1444-1446, panowanie Mehmeda II (s. 37-40), lata 1481-1512, czyli do końca panowania Bajezyda II (s. 40-47) i w końcu wreszcie skrótowe omówienie źródeł z wieków XVI i XVII (s. 47-49).

Źródła zostały omówione dokładnie, z podkreśleniem problemów wynikających ze specyfiki osmańskiej historiografii rodzącej się na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych (podrozdział 1.3: *Problemy przy badaniu źródeł osmańskich (późna geneza, wiarygodność, powiązania między tekstami)*, s. 50-53). Należy jeszcze raz podkreślić, że rozdział ten zalicza sie do najciekawszych, a zarazem najważniejszych dla całej rozprawy.

Drugi rozdział Autor dysertacji poświęcił kształtowaniu się państwowości osmańskiej (*Państwo i dynastia Osmanów*, s. 54-116). W rozdziale tym można zauważyć ujęcie omawianej kwestii stricte chronologiczne (podrozdział: *Zarys dziejów politycznych Państwa Osmańskiego od jego powstania do śmierci Murada II (1451)*, s. 54-75), jak i raczej problemowe (podrozdziały: *Kształtowanie instytucji wczesnego państwa osmańskiego – od państwa koczowników do sułtanatu*, s. 75-87; *Książęta w strukturze wczesnego państwa osmańskiego*, s. 87-98; *Władza i jej przekazywanie w okresie wczesno osmańskim (1300-1453)*, s. 98-116). Taka struktura rozdziału pozwoliła na skrótowe przedstawienie dziejów politycznych tworzącego się państwa Osmanów, a także na zarysowanie najważniejszych problemów społecznych i państwowych, z tak ważną dla tematu dysertacji kwestią eliminacji męskich przedstawicieli dynastii (2.2.4. *Bratobójstwo*, s. 103-113). Można byłoby w przypadku podrozdziałów poświęconych ekspansji osmańskiej kosztem państwa bizantyńskiego zasugerować większe wykorzystanie źródeł greckojęzycznych, ale Autor w najważniejszych kwestiach potrafił po nie sięgnąć oraz wykorzystać zgodnie z warsztatem historyka.

Warto również, by Autor, przygotowując rozprawę do druku (na co liczę!), w pewnych kwestiach poszerzył dyskurs naukowy. Np. na s. 65, przyp. 77 wspomina o dwukrotnej utracie Nikei przez Turków Seldżuckich. Na poparcie swych słów odwołuje się do dwóch prac Inalcika, gdzie istotnie takie stwierdzenie pada, natomiast warto osąd cytowanego badacza skonfrontować z innymi opracowaniami poświęconymi Nikei (np. R. Janin, *Nicée. Étude historique et topographique*, EO 1925, t. 24, s. 485-486; C. F[oss], Nicaea, [w:] ODB, t. II, s. 1464; C. Foss, J. Tulchin, *Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises: with the Speeches of Theodore Laskaris, in Praise of the Great City of Nicaea, and, Theodore Metochites, Nicene Oration*, Brookline MA 1996, s. 41-56; E. Concina, *La città bizantina*, Roma-Bari 2003, s. 142). W przyp. 81 przytoczyłbym również cytowaną wielokrotnie przez Autora pracę H. Inalcika (*Imperium Osmańskie. Epoka klasyczna 1300-1600*), u którego problem znaczenia gospodarczego Bursy dla imperium osmańskiego jest dokładnie omawiany.

Kolejne rozdziały zostały poświecone już stricte problemowi określonemu w tytule dysertacji, czyli książętom osmańskim. Autor rozprawy zagadnienia związane z działalnością poszczególnych przedstawicieli dynastii osmańskiej ujął w sposób chronologiczny, co należy uznać za słuszną decyzję.

Rozdział trzeci zatytułowany *Şehzāde w okresie plemiennym (1300-1357)* (s. 117-157) poświęcony został najwcześniejszemu etapowi istnienia państwa osmańskiego, ukazując m.in. proces kształtowania się dziedzicznej władzy sułtanów osmańskich. Jednym z najciekawszych fragmentów tego rozdziału jest podrozdział 2. (*Ali Pasza: książę-derwisz, który nie istniał*, s. 131-139). Znaczenie tego fragmentu podkreśla sam Autor dysertacji, pisząc, że osoba Alego Paszy jest *centrum sporu, który podzielił osmanistów na zwolenników traktowania wczesnych źródeł osmańskich jako wiarygodnych i zwolenników tezy mówiącej o legendarnym charakterze ich narracji* (s. 131). Wydaje się, że Autor w tym krótkim zdaniu uchwycił sedno problemu znacznej części swej pracy – na ile może zaufać rodzimym źródłom osmańskim dotyczącym wczesnych dziejów państwa tureckiego?

Kolejny rozdział (*Załamanie systemu wypracowanego przez Osmana i Orhana. Wzrost kontroli nad książętami (1357-1389)*, s. 158-190) ukazuje sytuację męskiej części rodziny sułtańskiej do bitwy na Kosowym Polu. W pierwszej części rozdziału (*Şehzāde Halil: bizantyńska ingerencja w sprawy sukcesji (1357-1359)*, s. 158-161) Autor dysertacji przybliża losy najmłodszego syna Orhana, jakoby owocu jego związku z Teodorą Kantakuzeną.

Przy tej okazji ujawnia się pewien mankament pracy, o którym wspominałem już wcześniej. Mianowicie Autor rozprawy doktorskiej wspomina o hipotezie półbizantyńskiego

pochodzenia Halila, przytacza literaturę (s. 158, przyp. 3. i 4.), natomiast sam ostatecznie nie zajmuje stanowiska w tej sprawie, aczkolwiek można domniemywać, że powątpiewa w taką możliwość, kiedy wspomina, że nie ma na to bezpośredniego dowodu w źródłach oraz że to konkubiny rodziły potomków sułtana (s. 158).

Szkoda również, że Autor nie wykorzystał w tym fragmencie w pełni dostępnej literatury, np. prac wybitnego znawcy problemu tureckiego Rustama Szukurowa (np. R. Shukurov, *The Byzantine Turks, 1204-1461*, Leiden-Boston 2016).

W kolejnym podrozdziale (*Trudne początki Murada I (1362)*, s. 161-165) Autor ukazał sytuację w państwie osmańskim po nieoczekiwanej śmierci Sulejmana Paszy, syna Orhana przewidzianego na następcę tronu. Problemem istotnym dla Autora recenzowanej rozprawy w tym fragmencie był również fakt, w jakich okolicznościach Murad I zdecydował się na uśmiercenie swych starszych braci.

Trzeci podrozdział czwartego rozdziału (*Şehzāde husūsu: Savci Bej i bunt przeciwko Muradowi I (1373)*, s. 165-178) dotyczy buntu wspomnianego osmańskiego księcia, najprawdopodobniej zawiązanego wspólnie z najstarszym synem basileusa Jana V Paleologa. Autor dysertacji drobiazgowo zaprezentował szczegóły wystąpienia oraz różnice w datacji buntu, aczkolwiek najbardziej popularną datą jest właśnie rok 1373.

Ostatni podrozdział tego rozdziału (*Książęta Bajezyd i Jakub – Şehzāde w nowej rzeczywistości*, s. 178-190) opowiada o losach braci. Zakończeniem jest kwestia sytuacji wśród Osmanów po bitwie na Kosowym Polu i śmierci z rąk serbskiego zamachowca sułtana Murada I, kiedy to z woli Bajezyda poniósł śmierć jego brat Jakub (*Śmierć księcia Jakuba i usankcjonowanie bratobójstwa*, s. 187-190).

Rozdział 5: *Kryzys po klęsce ankarskiej. Wojna domowa 1402-1413* (s. 191-258) jest jednym z najobszerniejszych rozdziałów dysertacji, co nie powinno dziwić ze względu na znaczenie omawianej dekady dla dziejów państwa Osmanów. Autor rozprawy skrupulatnie opisuje konflikt pomiędzy synami Bajezyda I, poszczególne jego etapy i w końcu uwypukla przyczyny, które pozwoliły osiągnąć zwycięstwo Mehmedowi I (*Zwycięstwo Mehmeda I jako efekt umiejętnego zarządzania centrum i peryferiami*, s. 257-258).

Kolejne rozdziały (r. 6: *Panowanie Mehmeda I (1413-1421) walki o tron po jego śmierci (1421-1423)*, s. 259-295 oraz r. 7: *Synowie Murada II*, s. 296-312) to chronologiczne przedstawienie sytuacji państwa osmańskiego przed zdobyciem Konstantynopola.

Autor rozprawy rozpoczyna swoją narrację od opisu losów synów Emira Sulejmana, czyli Sulejmana Çelebi, z których jeden, Mehmed Şah, zmarł na terytorium podległym władzy Mameluków z Egiptu, natomiast drugi, Orhan, zakładnik na dworze bizantyńskim,

został oślepiony z rozkazu Mehmeda I. Następnie natomiast przechodzi do omówienia postaci następcy tronu Murada podczas rewolty Bedreddiba oraz Börklüce Mustafy i Torlaka Hu Kemala, s. 262-264). Szkoda tylko, że Autor nie poświęcił nieco więcej miejsca określeniu okoliczności wybuchu rebelii oraz jej przebiegu, tym bardzie że wydaje się ona istotna do pełnego omówienia dziejów panowania osmańskiego w Anatolii (np. K. Zhukov, *Borkluce Mustafa: Was He Another Mazdak?*, [w:] *Syncrétismes et heresies dans l'Orient seldjoukide et ottoman (XIVe-XVIIIe siècle)*, ed. G. Veinstein, Paris 2005, s. 119-27; Y. Stoianov, *Christian Heretical Participation in the Rebellion of Börklüce Mustafa and Sheikh Bedreddin – Reappraising the Evidence*, „Studia Ceranea" 2021, t. 11, s. 443-461).

Podrozdział 2. szóstego rozdziału (s. 264-271) ze szczegółami opisuje wystąpienie Mustafy Çelebi czy też Pseudo-Mustafy. Osoba Mustafy jest bohaterem także 4. podrozdziału szóstego rozdziału (*Walka Murada II ze stryjem Mustafą zwanym Fałszywym (Düzme) (1421-1422)*, s. 274-289). Jest to całkowicie zrozumiałe w kontekście przedstawiania przez Autora procesu sukcesji władzy w państwie Osmanów oraz okoliczności przezwyciężenia kryzysu wywołanego klęską z roku 1402.

Autor dysertacji dość jednoznacznie wypowiedział się również w temacie pochodzenia Mustafy Çelebi, uznając jego przynależność do dynastii za pewną. Jako argument przytoczył fakt skazania pretendenta do tronu na śmierć przez powieszenie, co pozwoliło uniknąć przelania sułtańskiej krwi. Argumentację należy uznać za przekonującą, aczkolwiek osobiście nie uznałbym jej za rozstrzygającą.

— W ostatnim podrozdziale rozdziału szóstego (s. 289-295) Autor omówił bunt brata Murada II, Małego Mustafy, natomiast w rozdziale siódmym, kończącym zasadniczą część dysertacji, uwagę swą koncentruje na synach Murada II, w tym zwłaszcza Mehmeda w dobie kampanii warneńskiej.

Istotny dla rozprawy jest ostatni jej fragment, który nie został zatytułowany *Zakończenie*, lecz *Wnioski*. We *Wnioskach* Autor raz jeszcze w sposób treściwy powtórzył główne tezy, które wcześniej analizował w poszczególnych rozdziałach. Pozwala to jeszcze raz docenić bogactwo szczegółów całej rozprawy oraz przeanalizować jej przesłanie.

Dysertacja napisana została w sposób poprawny, zgodnie ze sztuką oraz warsztatem historyka, jednakże – co należy podkreślić – wymaga również korekty. Zwłaszcza jeżeli Autor zamierza (mam nadzieję, że tak) opublikować swój doktorat drukiem. Np.:

s. 27 cyfra 6 oznaczająca przypis znajduje się pomiędzy dwoma kropkami, problem ten pojawia się również w innych częściach pracy;

s. 30 znajdujemy zapis: *Przełom XV i XVI wieku* – w innych partiach tekstu Autor używa skrótu *w.* zamiast *wiek*, warto byłoby ów zapis ujednolicić;

s. 159, przyp. 15 pojawia się *Ibidem* – można domniemywać wprawdzie, że owo *Ibidem* odnosi się do przyp. 11, gdzie zacytowano bizantyńskiego historyka Nikefora Gregorasa, natomiast w przyp. 14, do którego bezpośrednio odnosi się *Ibidem* znaleźć można jedynie odwołanie do artykułu A.P. Każdana zamieszczonego w *Oxford Dictionary of Byzantium*; problem ten pojawia się również w innych przypisach;

s. 288, przyp. 186: Dobosz, Książę krwii – literówka, którą można uznać za błąd ortograficzny (podobnie w innych przypisach oraz w bibliografii, poz. 52).

Bibliografia recenzowanej pracy liczy 69 pozycji źródłowych oraz 293 opracowania. Jest to liczba wystarczająca, aby rozprawa spełniła oczekiwane warunki dysertacji naukowej. Zwraca też uwagę – co należy wyraźnie podkreślić– wykorzystanie przez Doktoranta znacznej liczby opracowań w języku tureckim. Już samo zacytowanie tej literatury, a tym samym przybliżenie czytelnikowi osiągnięć nauki tureckiej, należy uznać za ważny walor dysertacji. Poza literaturą turecką Autor wykorzystywał opracowania w języku angielskim francuskim, niemieckim, greckim oraz – rzecz jasna – polskim. Pomimo bogactwa wykorzystanej literatury można jednak zadać pytanie o brak pewnych opracowań, pomijając naturalnie opracowania wspomniane przeze mnie na poprzednich stronach recenzji.

Z literatury polskojęzycznej np.: A. Dziubiński, *Turcja Osmańska w Europie do 1526 roku*, [w:] *Schyłek Średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2003, s. 242-265; jeżeli Autor cytuje S. Rek, *Nikopolis 1396*, Warszawa 2021, to dlaczego nie została przytoczona praca: S. Rek, *Ankara 1402*, Warszawa 2019 oraz tegoż, *Kosowe Pole 1389*, Warszawa 2016 (obie pozycje poruszają kwestie istotne dla omawianej pracy, mimo popularnonaukowego charakteru serii *Historyczne bitw*).

Wydaje się, że recenzowana praca zyskałaby także na wykorzystaniu fundamentalnego dzieła: Vryonis Sp. Jr, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1971 oraz innych nie mniej istotnych prac (np.: P. Charanis, *The Strife among Palaeologi and Ottoman Turks, 1370-1402*, „Byzantion" 1942-1943, t. 16/1, s. 286-314; G. Ostrogorsky, *Byzance, état tributaire de l'empire Turc*, ZRVI 1958, t. 5, s. 49-58; Fine J.V.A. Jr, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor1994; Reinsch D.R., *Kritoboulos of Imbros – Learned Historian, Ottoman raya and Byzantine Patriot*, ZRVI 2003, t. 40, s. 297-311; S.

Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium, 1204-1453*, Leiden 2011; C. Foss, *The Beginnings of the Ottoman Empire*, Oxford 2022).

Kwestie relacji bizantyńsko-osmańskich, tak istotnych dla tematu omawianej rozprawy, wzbogaciłoby z pewnością przytoczenie następujących prac: R. E .Gomez, *Byzance face aux Ottomans. Exercice du pouvoir et contrôle du territoire sous les derniers Paléologues (milieu XIVe-milieu XVe siècle)*, Paris 2014; Bayri K.B., *Warriors, Martyrs, and Dervishes. Moving Frontiers, Shifting Identities in the Land of Rome (13th-15th Centuries)*, London-New York 2020.

Autor wprawdzie cytuje kilka artykułów znakomitej uczonej Elizabeth Zachariadou, ale szkoda, że nie uwzględnił dwóch jej zbiorów prac dotyczących interesującego okresu: E. Zachariadou, *Romania and the Turks (c.1300-c.1500)*, London 1985; E. Zachariadou, *Studies in Pre-Ottoman Turkey and the Ottomans*, Aldershot 2007. Należy jednak podkreślić, że zacytowane przez Autora artykuły wchodzą w skład wspomnianych wyborów studiów, ich wykorzystanie pozwoliłoby natomiast dotrzeć do innych prac, wzbogacających niewątpliwie ciekawą narrację recenzowanej rozprawy.

Interesujący jest dla mnie również niemal zupełny brak publikacji serbskich, bułgarskich bądź rosyjskich (aczkolwiek w ostatnim przypadku można byłoby uznać to za wyraz sprzeciwu wobec agresji na Ukrainę). Autor wiele uwagi poświęcił ekspansji tureckiej na Bałkanach, więc wydawałoby się zasadnym, by chociaż w części odnieść się do dorobku uczonych, których kraje na wieki stały się częścią państwa osmańskiego, tym bardziej że prace te są istotne i ciekawe, (np.: Хр. Матанов, Р. Михнева, *От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354-1571 г.*, София 1988; Д. Ангелов, Б. Чолпанов, *Българска военна история през Средновековието (X-XV век)*, София 1994; Е. М. Ломизе, *Константинопольский патриархат и османская религиозная политика в конце XIV первой половине XV в.*, „Византийский временник" 1992, т. 53, s. 89-96; Ш. М. Мустафаев, *От сельджуков к османам. Этнополитические процессы в тюркской среде Малой Азии в XI-XV веках*, Москва 2017; Р. М. Шукуров, *Тюрки в византийском мире (1204-1461)*, Москва 2017).

Jak już niejednokrotnie podkreślałem dysertacja mgra Krzysztofa Dobosza jawi się jako ciekawy element dyskursu naukowego na temat powstania i pierwszych etapów rozwoju państwa osmańskiego. Z pewnością cezura, jaką zasadniczo przyjął Autor recenzowanej pracy, tj. zdobycie Konstantynopola przez Turków w 1453 roku, jest ważna, by nie rzec przełomowa, w rozwoju Turcji Osmańskiej. Jednak należy również zwrócić uwagę na pewne

mankamenty pracy, przede wszystkim na brak ściśle sprecyzowanych celów badawczych, co spowodowało, że ciekawa i miejscami bardzo szczegółowa narracja nie prowadzi do jasnym wniosków. Z drugiej strony jednak zwraca uwagę konsekwencja w rysowaniu dziejów pierwszych stuleci dziejów Osmanów, a zwłaszcza obfite wykorzystanie, co już podkreślałem, literatury tureckiej, mało znanej w środowiskach naukowych.

Należy również podkreślić, że pomimo pewnych, wskazanych przeze mnie mankamentów, rozprawa mgra Dobosza ukazuje rzetelność, opanowanie warsztatu historyka, znaczną wiedzę oraz kompetencje badawcze Autora. W tej sytuacji powyższa recenzja rozprawy doktorskiej mgra Krzysztofa Dobosza pozwala stwierdzić, że spełnione zostały kryteria zawarte w aktach normatywnych regulujących postępowanie doktorskie (np. *Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz.U. z 2003 r., poz. 595 z późn. zm.); *Ustawa z dnia 21 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz niektórych innych ustaw* (Dz.U. z 2017 r., poz. 859); *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz.U. z 2022 r. poz. 574 ze zm.)). **Wnioskuję zatem o dopuszczenie magistra Krzysztofa Dobosza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**